

Juozas Algimantas Krikštopaitis

SOCIOKULTŪRINĖS IŽVALGOS MOKSLO ISTORIJOSE, PASITELKUS VYTAUTO KAVOLIO METODOLOGIJĄ: KONKRETUS PAVYZDYS

Šiuolaikinės filosofijos skyrius
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas: krikstop@ktl.mii.lt

Straipsnio autorius siekia nustatyti sociologo Vytauto Kavolio metodologijos galimybes analizuoti mokslo istorijos ir mokslo filosofijos tyrimo tematikos klausimus. Šiam tikslui pasiekti pasirinktos civilizacijų analizės ir sąmoningumo istorijos programos. Kavolis jas išplėtė ir pagilino, parodydamas, kad jos veiksmingesnės tada, kai tyrime naudojamos drauge, o ne atskirai. Šis jungtinis tyrimo metodas padeda atskleisti, kas slypi už istorinių faktų horizonto ir kokį reikšmės turinį šis metodas atskleidžia. Neatsitiktinai mokslinės raidos analizės sąlygotos interpretacijos, pasirodžiusios XIX a. antroje pusėje, sulaukė visuotinio susidomėjimo. Sujungdamos istorinį kontekstą su filosofine refleksija jos įprasmino mokslą žmogiškoje kultūroje. Be to, tai atskleidė mokslą kaip kultūros fenomeną.

Įvertinus Kavolio siūlomą tyrimo programą, straipsnio autoriui parūpo pritaikyti ją analizuojant konkretų mokslo istorijos objektą. Tad pasirinkta žymaus tyrinėtojo Theodoro von Grotthusso mokslinė veikla. Ji nagrinėjama įvertinant to laikotarpio socialinę, politinę ir kultūrinę situaciją. Tyrimas parodė, kad šio mokslininko veiklai buvo lemiami keletas veiksnių: a) konfliktas su šalies elitu, b) Napoleono karinės kampanijos prieš Maskvą padariniai, c) darbo su iškiliausiais Paryžiaus mokslininkais metu įgyta patirtis, d) įgimta lėtinė liga. Šie veiksniai privertė mokslininką tapti asmeniu, atskirtu

nuo mokslinės bendruomenės ir izoliuotu nuo savo šalies visuomenės. Nepakeliama fizinė ir socialinė veikla bei gyvenimo sąlygos pastūmėjo jį pasirinkti savižudybę. Atlikta analizė empiriškai patvirtino autoriaus prielaidą, kad Kavolio metodas gali atskleisti skirtingus individualios mokslinės veiklos aspektus ir jos priklausomybę nuo socialinio-kultūrinio to laikotarpio konteksto.

RAKTAŽODŽIAI: Kavolio metodologija, antropologija, Grotthussas, mokslo filosofija ir istorija.

Kavolis, gilindamasis į civilizacijų ir su jomis susijusių temų problematiką, pasirinko dvi jo tikslams naudingas mokslines programas – civilizacijų analizės ir sąmoningumo istorijos. Jomis jis rėmėsi tolimesnėse pasirinktos krypties studijose. Kultūros antropologijai priskirtinų tyrimų autorius argumentuoja savo metodologinį pasirinkimą teigdamas, kad „pirma, jos abi yra svarbios civilizacijų studijoms, galinčios padėti suvokti, kokie esminiai civilizacijų bruožai išskiria jas iš kitų esybių tarpo, ir antra, abi yra daugiau nei vien „techninės“ disciplinos, o veikiau plačios intelektinės bei žmogiškos orientacijos“ (Kavolis 1998: 8). Kalbėdamas apie sąmoningumo tyrimus, jis pažymi, kad ši kryptis formavosi iš literatūrų ir filosofų siekio apčiuopti tai, kas jų dalykuose yra daugiau nei apie juos byloja jų istorijos. Aptardamas civilizacijų analizę ir derindamas ją su sąmoningumo istorija, Kavolis mano, kad šiose kryptyse jam pavyko išskirti būdingų ir unikalių raidos bruožų, aptinkamų civilizacijos istorijoje. Jis įsitikinęs, kad toks sprendimo būdas yra ir geriau pagrįstas, „ir prasmingesnis intelektinis uždavinys nei tas, kurį siūlo sąmoningumo istorija. Svarbiau ne nusitverti to, kas patiriama, o paaiškinti tai, kas daroma“ (Kavolis 1998: 9).

Metodologinės priegigos

Dėmesys minėtam metodologinio pasirinkimo klausimui išprovokavo teorinį poreikį atidžiau nagrinėti Kavolio darbus pirmiausia dėl vienos pasirinktai temai svarbios priežasties: visi XX a. mokslo istorikai nesitenkino tik savos disciplinos istorija; jiems rūpėjo mokslo įvykių potekstė – jų filosofinė refleksija. Būtent skverbiantis „už istorijos rėmų“ buvo kuriamos pagarsėjusios mokslo revoliucijų (Thomas Kuhn), tematinės analizės (Gerald Holton) ir keletas kitų iki šiol analizuojamų koncepcijų. Analogiška tendencija vyrauja ir dabar. Išsakytą teiginį patvirtina pastarojo dešimtmečio mokslo istorikų aptariamoms temoms, skelbiamoms tarptautinių ir pasaulinių forumų programose. Šių eilučių autorius yra buvęs ne tik minėtuose pasauliniuose forumuose vykusių diskusijų liudininkas, bet ir dalyvis.

Suprantama, viena vertus, paminėtas literatų bei filosofų ir, kita vertus, – mokslo istorikų siekių sutapimas pagrįstai kelia mintį, kad Kavolio metodologinis dviejų programų pasirinkimas, kaip logiškai pateisinamas sprendimas, galėtų būti vaisingas ne tik mokslo istorijos sociokultūrinei, bet ir filosofinei refleksijai. Tad pasukant tuo keliu reikėtų įsidėmėti svarbią Kavolio tezę: „Sąmoningumo istorija skiriasi nuo tradicinės idėjų istorijos tuo, kad visų pirma domisi ne individualiu mąstymu, o kolektyvinėmis mąstymo formomis, kurios glūdi pavienių individų mąstyme“ (Kavolis 1998: 9). Be to, jis yra įsitikinęs, kad abi nurodytos programos „viena kitą papildo“ (Kavolis 1998: 15). Remdamiesi šiuo „papildomumo“ principu, ženkime pasiūlytos temos link.

Pamėginkime savimonės, kitaip tariant „savojo Aš istoriją“ aptarti *Atskirumo* ir *Bendrumo* dichotominės skirties išklotinėje, kitaip tariant, vieno asmens ir bendrijos (kolektyvinio subjekto), kurios narys jis (tas asmuo) yra, santykių plotmėje. Pasirinksime mokslo filosofijai ir mokslo istorijai įdomų asmenį – Lietuvoje gyvenusį ir dirbusį pasaulinio masto mokslininką Theodorą Grotthussą (1785–1822), kuris priklausė elitui – kilmingų Kuršo krašto baronų bendrijai. Įdomu dar ir tai, kad mūsų tėvynainis, ignoruodamas šeimos priklausomybę minėtam luomui, save ideologiškai susiejo su Europos mokslininkų bendrija, kurioje vyravo demokratiško pobūdžio santykiai.

Kalbant apie Grotthussą tenka susidurti su akivaizdžiais keblumais. Reikalas tas, kad pastarasis mokslo vyras nepaliko savo biografijos. Ją nagrinėti galima tik rankiojant išlikusius jo paties tekstų fragmentus. Tad pirmu žingsniu tapo jo mokslinius tyrimus apibendrinančių straipsnių, kelių išlikusių laiškų bei dokumentų skaitymas. Toliau plečiant tyrinėjimų lauką buvo pasinaudota: a) Kavolio išplėtotą analize, skirta XVII–XIX a. biografiniams tekstams, b) remtasi jo metodologijos principais.

Aptariamos temos savitumas

Pradedant tyrimą svarbu įsidėmėti vieną ypatybę, susijusią su civilizacijų analizės problematika. Tai pačiai civilizacijai priklausantys geografiškai skirtingi regionai gali būti tam tikrais atvejais charakterizuojami kaip pagal laiką prasilenkusios kultūrinės struktūros. Tai nutinka, kai istoriškai susiklosto kultūrinė bei ūkinė tikrovė, kurioje dvi ar daugiau sociokultūrinės plotmės egzistuoja vienoje civilizacijoje. Taip nutiko Kuršo kraštui: čia veikė švietimo bei mokslo sistemos, atitinkančios akademiniams to meto Europos modeliams, o technologija ūkyje ir silpnai išvystytos gamybos sferoje rėmėsi Europos civilizacijos pasiekimų rezultatais. Galima

sakyti, kad šis regionas civilizacine prasme buvo koherentus visai Europai. Tačiau Kuršo krašto elitas, kilęs iš riterių, atkeliavusių kryžių karų laikais, priklausė žemvaldžių luomui, gyvenančiam pagal tradiciją, suformuotą feodalinių santykių (Ulrich 1996). Ši uždara kilmingųjų bendrija gyveno keliais šimtmečiais vėluojančioje sociokultūrinėje terpėje. Nusakyta situacija siūlo mintį, kad Kavolio metodologinė dviejų programų (civilizacinių ir sąmoningumo tyrimų) kryptis turėtų vaisingai pasitarnauti pasirinktos temos svarstymui.

Aptariant temą pagal pasirinktos metodologijos principus, sunku būtų išvengti kelių Kavolio pamėgtų sąvokų. Jomis verta remtis, nes jų turinys palengvina kalbinę minčių išraišką tyrimo metodologijos apibrėžtuose rėmuose. Atraminė mūsų sociologo sąvoka „sąmoningumo istorija“ nusako tyrėjo domėjimąsi asmeninio ir kolektyvinio mąstymo formų raida, jų struktūriniais modeliais. Kavolis atkreipia dėmesį į tai, kad sąmoningumo istorija nepaaiškina simbolinių konstrukcijų raidos pokyčių. Į pagalbą čia ateina civilizacijų istorija, atskleidžianti svarbų jo metodologijai faktą: simbolinė struktūra, tapdama pirmine tikrove, išlaiko istorinį tęstinumą ir suteikia patyrimo reikšmėms konkretų pavidalą (Ulrich 1996: 12).

Sąvokos „simbolinė konstrukcija“ turinys išryškėja įdėmiai skaitant Kavolio studijas. Apibendrinus jo analitinę palikimą galima sakyti, kad simbolinės konstrukcijos sąvoka aprėpia reikšmių bei pagavų spektrą, fiksuojamą civilizacijos kultūros tekstuose – mitologijoje, meno kūrinuose ir filosofiniuose sampratos. Taip pagal sociologą nusakomas kultūrinių tekstų struktūras galima vadinti in-variantinių civilizacijos savybių išraiškomis. Dabar, jau nusakius metodologines prielaidas, galime pradėti aptarimą.

Pasipriešinimo tradicijai iššūkis

Gamtos reiškinių tyrinėtojas Grotthussas yra tipiškas savo epochos sūnus, pakylėtas romantiško patoso. Jis, kaip ir Jeanas Jacques'as Rousseau, pasisukęs veidu į visuomenę (šiuo atveju, į mokslinį elitą), nekantraudamas laukia skubaus atsako į jo mokslinėje spaudoje skelbiamus tyrimų rezultatus (Ulrich 1996: 82–83); jis tikisi iš Europos mokslininkų bendrijos nors menkiausio dėmesio asmeninei jo veiklai. Apie tai byloja susirašinėjimas su to meto garsėjančiu švedų mokslininku Jönsu Jakobu Berzeliusu, (1779–1848): „Laiškas, kurį Jūs turėjote garbės atsiųsti man, suteikė man didžiulį džiaugsmą“ (Страдынь 1964)¹.

¹ Citatą vertė J. A. Krikštopaitis.

Grotthusso asmeninis dramatiškumas atsiveria akivaizdžiai, kai jis pradeda realizuoti savo apsisprendimą – pasiaukoti pasaulio pažinimo reikalui. Šventai, pagal jį, mokslo Idėjai mūsų gamtos tyrėjas skiria ne tik intelektines galias, bet ir savo silpnas iš prigimties fizines galimybes; jis lieka nevedęs, tuo tarsi atsisakydamas genties tęstinumo prievolės, ypatingai svarbios Kuršo krašto didikų šeimos tradicijai. Įtampą gilino giminių ir motinos priešinimasis mokslinei veiklai. Dar daugiau, dvarininkų aplinkoje kilo nepasitenkinimas jaunojo mokslininko akibroksčiu – mat jis išdrįso oficialiai lotynizuoti savo Dietricho vardą (pasivadino Theodoru) ir, atsisakydamas kilmingos pavardės priesagos „von“, paniekino Kuršo barono titulą.

Konfliktas tarp didikų tradicijos, suformuotos viduramžiais, ir asmenų nepriklausomumą deklaruojančios elgsenos, išsikristalizavo po Prancūzų revoliucijos. Kalbant apie mūsų temos herojų, galima teigti, kad prielaidos bręsti įtampai prasidėjo nuo pat ankstyvos būsimo mokslininko Christiano Johanno Dietricho von Grotthusso jaunystės, kai jis ryžtingai griebėsi gamtos sandaros tyrinėjimų problematikos. Grotthussų gentainių istorija – tai karinių ir politinių veikėjų istorija, kurios patirtis tapo jų išskirtinumo ir privilegijų garanto simboliu. Jaunasis Dietrichas – vėliau netikėtai pagarsėjęs mokslo vyras Theodoras Grotthussas, privalėjęs dėl bręstančio karinio konflikto tarp dviejų imperijų – Prancūzijos ir Rusijos – sugrįžti iš Paryžiaus į tėvų dvarelį Lietuvoje. Savajame krašte jis atsidūrė tarp tyliai jį ignoruojančių dvariškių ir indiferentiškai nusiteikusių kaimiečių, paklusniai vykdančių dvaro prievoles. Tik valdinga motina – tikroji dvaro savininkė baronienė Elizabeth fon Grotthuss, su nerimu stebėjusi sugrįžusio sūnaus bėdas, mintyse ieškojo kompromiso tarp galingai visuomenės elitą veikiančių dviejų simbolių sistemų – Viduramžių ir Apšvietos. Reikalą sunkino dar vienas faktas: iš Paryžiaus sugrįžęs jaunuolis jau buvo susipažinęs su to meto Europos naujiena – Napoleono Teisynu, atveriančiu plačias galimybes plėsti individualią veiklą ir šalinti luominės nelygybės barjerus. Tačiau Kuršo baronų Grotthussų valdose veikė feodalinių santykių modelis. Realiai Pabaltijyje įsikūrusių vokiečių elitas, atkakliai priešindamasis išoriniam naujų idėjų poveikiui, gyveno pagal praeityje susiklosčiusias tradicijas.

Individualumo manifestacija

Grotthussų giminės palikuonis, tramdantis maištingas mintis, gilinosi į knygas, į mineralų, augalų ir kitas šeimoje sukauptas kolekcijas, siekė pažinti tėvų dvarelio aplinkos kraštovaizdį, suvokti jo gamtos sandaros bruožus. Remiantis skurdžiu epistoliniu palikimu ir įvairių autorių surinktomis žiniomis (Bidder 1822: 105–

108), galėtume atsargiai tvirtinti, kad būsimasis mokslininkas bendravo su gamtos kūrinija, nesiedamas jos su krašto istorija ir kultūra. Kavolio tyrimų rezultatai rodo (Kavolis 1998: 114), kad egzistuoja Rytų europiečiams būdingas istorijos „išišaknijimas“ krašto gamtovaizdyje. Jis tą ypatybę aptinka Jono Basanavičiaus ir Czeslawo Miłoszo autobiografijose. Kalbant apie Grotthussą ir jo tekstus, tokio „vietinės“ istorijos bruožo šiame asmenyje neįmanoma pastebėti. Tačiau jo rašytiniame palikime atrandame kitą jo biografijai reikšmingą ir Vakarų europiečiams būdingą bruožą – individualių intencijų manifestacijas. Štai pavyzdys: Grotthussas, išdėstęs savo fundamentalią teoriją, pagrįstą materijos tvarumo principu, deklaruoja, kad elektros reiškinius privalome pripažinti „vienu galingiausių gamtos procesų variantų“ (Grotthuss 1805: 22). Jis, deklaruodamas šią tezę, susieja savo teorijos esminę idėją tik su kosmologinio laiko dimensija, kurios panoramoje žmogaus gyvenimo kelias – faktas, neturintis pastebimos reikšmės Visatos raidos panoramoje.

Sprendžiant pagal Grotthusso mokslinius straipsnius, kuriuose kartais prasi-veržia žodžiai, atspindintys socialinę pirmosios XIX a. pusės aplinką, galima būtų teigti, kad jo individuali savimonė priklausė nuo Europos mokslininkų bendrijos sąmoningumo terpės. Jam asmeniškai reikšminga tai, kas konkrečiu momentu vyksta pirmosiose gamtos sandaros pažinimo linijose. Istoriškai ir socialiai nulemta aplinkos tikrovė atsiveria jam tarsi lygiagrečiai egzistuojanti tikrovės plostmė, nereikšminga jo intelektinei savasčiai. Grotthussas atstovauja ne jį supantiems žmonėms, bet Europos mokslininkų bendrijai ir iškiliam idealui – Mokslui, kuriam jis aukojasi be išlygų. Būtent mokslo turinyje jis regi pažinimo istoriją, kuriančią jo paties lemtį, ir visą tai, kas motyvuoja jo egzistenciją. Motyvacija jam yra reikšmingas esinys, ne vien tik kaip žadinantis tyrinėjimų aistrą, bet ir kaip paskata tęsti fizinį gyvenimą, nuolat patiriant skausmingus, kasmet vis aštresnius įgimtos ligos simptomus. Apie mokslininko sąmonės sumaištį liudija laišakai švedų mokslininkui Berzeliusui. Štai citata iš 1821 m. rašyto laiško: „Aš jaučiu, kad mano kelias artėja prie galo, jau nebeturiu pakankamai fizinį jėgų, kantrybės ir ramybės daugiau kaip dveji metai; todėl nebepajėgiu atlikti gerų bandymų ir jaučiu, kad man tuoj teks nutilti“ (Страдынь 1964: 109)². Ši citata ir kiti laiško fragmentai rodo, kad jų autorius pasitiki savo intelektualiais gebėjimais ir racionaliai apmąstytais veiksmais, kaip tai būdinga to meto šviesuoliui. Tačiau jaučia akivaizdžią grėsmę: nesustabdomai senkančius savo gyvasties šaltinius. Būtent fizinio ribotumo savivoka atskleidžia romantizmo vėlavą iškėlusio herojaus „Aš“ pažeidžiamumą.

Beje, Kavolis pažymi, kad pasitikėjimas savimi ir racionaliais sprendimais jau pastebimai nyksta antroje XIX a. pusėje. Tai buvo susiję su socialinėmis ir

² Citatą vertė J. A. Krikštopaitis.

politinėmis permainomis – su totalitarizmo, kolonializmo išsivystymu, teisingumo iškraipymu. Kavolis yra įsitikinęs, kad ypatingą poveikį čia darė žymieji filosofai: „pasitikėjimas savimi buvo pakirstas galingų intelektualų Marxo, Nietzsche’s ir Freudo analizių – kiekvienas jų savaip siekė sumenkinti racionaliai organizuoto individo jaučiamą pernelyg didelį pasitikėjimą savimi ir savo viešpatavimu“ (Kavolis 1998: 117).

Asmenybė – epochos kūrinys

Nepaisant mokslininko individualumo, pasišventimo didžiajai Idėjai ir jo atskirtumo nuo socialinės kasdienybės, Grotthussas buvo realios visuomenės dalis – jos unikalus vienetas, pažeidžiamas sociume kylančių kolizijų. Šalia Paryžiaus mokslininkų bendrijoje įgytos patirties jam įtaką darė įvairūs kasdienybės rūpesčiai: dvarelis kumetyno problemos bei artimuose kaimeliuose įsikūrusių valstiečių gyvenimo reikalai. Rūpinosi žemdirbystės tobulinimo dalykais, gyventojų sveikata; jis dažnai gydydavo valstiečius, pats paruošdavo jiems vaistus, išbandydamas naujų preparatų veikimą ragaudamas juos ir stebėdamas savajame kūne fiziologinio poveikio simptomus.

Gilų sukrėtimą mokslininkas išgyveno įsivėlęs į daugiau nei metus trukusias peripetijas, susijusias su gautu kvietimu užimti Dorpat (Tartu) universiteto profesoriaus pareigas. Nesėkmingai užsibaigęs akademinis reikalas įstūmė jį į socialinių, politinių įvykių ir individualaus sąmoningumo bei atsakomybės jausmų painiavą. Čia jis pajuto, kad jo iškovota individuali nepriklausomybė yra pažeidžiama priklausomumo vyraujančiam Kuršo krašte vokiečių elitui, kurią Rusijos imperijos valdžios struktūros stengėsi eliminuoti iš akademinės veiklos. Laiškai liudija, kad jis skaudžiai suvokė savo tariamos laisvės ribas.

Asmeninis *nepriklausomumas* nuo krašto istorijos, ryškėjantis bręstančio Grotthusso veikloje, išprovokuoja alternatyvą – šioje situacijoje neišvengiamą *priklausomumą* pasirinktai Idėjai. Ši priklausomybė laipsniškai įgyja fanatizmo ypatybių, gesinančių fizinės egzistencijos poreikius. Galop *Priklausomybės / Nepriklausomybės* dichotominė kolizija, užsibaigusi tragišku savižudybės aktu, demonstruoja priklausomybės galios pergalę. Individo priklausomybės gamtai, jo neatskirtumo nuo gyvūnijos pasaulio faktą, kurią kaip visuotiną materijos tvarumo principą, paskelbtą savo pirmajame moksliniame veikle, Grotthussas patvirtina asmeniniu poelgiu. Jis, vieninteliu pistoleto šūviu išsilaisvindamas iš kolizijos varžtų, sugrįžta į pirmąją gamtos prieglobstį, palikęs sociumo apyvartoje egzistuoti savo (jau jam fiziškai nepriklausomą) intelektinę savastį – mokslinius darbus. Jų tąsa, kaip

civilizacijos diskursui dovanotos savasties trajektorija, po aštuonių dešimtmečių buvo tinkamai įvertinta. Tai įvyko, kai šių tęsiamų tyrimų rezultatai, reikšmingi gamtos pažinimui, buvo apdovanoti aukščiausiu mokslinės bendruomenės simboliniu žymeniu, skiriamu Nobelio premijos laureatams (Krikštopaitis 2001). Nuo pat premijos įsteigimo XX a. pradžioje iki šių dienų (XXI a. antrojo dešimtmečio) ši metaforinė vizija kaip civilizacijos simbolinė konstrukcija tapo mokslininkų savimonės ypatybe ir jų bendrijose siaučiančių aistrų priežastimi; dar daugiau, ji taip pat pavirto reikšmingu konkurencijos motyvu ir veiklos prasmingumo iliuzija.

Grotthusso veiklos istorija – tai asmeninės savimonės istorija, liudijanti lemtingą simbolių veiksmų įtaką *Priklausomybės / Nepriklausomybės* įtampos erdvėje, sukonstruotoje kintančios sociumo struktūrų konfigūracijos.

Susidvejinusi individo figūra

Kavolio darbai liudija, kad lyginant civilizacijų simbolines konstrukcijas, atsiveriančias tam tikrais raidos etapais, galima apčiuopti sąmoningumo kaitos ypatybes, kurias formuoja simbolių konstrukcijų ir socialinių organizacijų būdų sąsajos (Kavolis 1998: 243). Remdamiesi šiuo metodologiniu požiūriu, pamėginkime konceptualizuoti mokslininko vienišiausią elgseną. Gilinantis į Grotthusso veiklą, pašvęstą mokslui, ir įvertinus jo akibrokštą, kilusį iš privilegijuoto luomo elgsenos taisyklių nepaisymo, galima pastebėti maištą, kylantį viduje uždaro Kuršo kilmingųjų bendruomenės, kuriai dar buvo toli iki visuomeninės santvarkos, toleruojančios individualistinę žmogaus saviraišką.

Maištingojo herojaus pozicija čia skleidžiasi kaip jo sąmoningumo trajektorijos kokybinė ypatybė, kelianti nuolatines veiklos ir asmeninės egzistencijos problemas. Sąmoningumo raidos takas įgijo kokybiškai naują ypatybę, kai Grotthussas, ištrūkęs iš Kuršo bendruomenės vertybių arealo, atsidūrė Paryžiaus, Neapolio, Romos kultūrinėse terpėse. Jos priklausė tai pačiai Europoje vyraujančiai civilizacijai, tačiau Kuršo kultūrinė terpė pagal raidos laikotarpį nesutapo su Prancūzijos ir Italijos laikotarpiu. Socialinės ir politinės patirties turinio panoramoje Kuršas buvo atsilikęs veik dviem šimtmečiais. Sugrįžęs į šeimos ir giminės valdas, mokslininkas atsidūrė jam priešiškoje socialinėje aplinkoje, slopinančioje asmeninę nepriklausomybę. Tai buvo iššūkis, paskatinęs jo ryžtą dar giliau „nerti“ į gamtos pažinimo gelmes. Socialinės aplinkos atsakas buvo dvejopas: pavaldiniams ir valstiečiams tai kėlė pagarbą jaunajam, juos gydančiam ponaičiui, o elitinėje, normatyvinės tvarkos rėmuose gyvenančioje, bendruomenėje formavosi prielaidos mokslininką apšaukti išprotėjusiu asmeniu. Taigi hierarchinėje visuomenėje Grotthussas iškyla

kaip susidvejinusi figūra: vienaip žvelgiant jis – geradaris, veikiantis be jokios sau naudos, o kitaip – jis yra pamišęs niekdarys, teršiantis uždaros bendrijos vardą; todėl jo nusikaltimas tradicijai vertas pasmerkimo. Tokia dvilypė santykių tarp ty liai maištaujančio Mokslininko ir nepalenkiamų Valdančiųjų klanų (Kuršo didikų) schema sutampa su Prometėjaus (Gelbėtojo) ir Olimpo valdovo (Baudėjo) mitologinio pasakojimo modeliu. Ši prometėjiškos elgsenos samprata, vertinanti savąją misiją kaip pasiaukojimą žmonijos ateičiai (šiuo atveju mokslo pažangai), yra kilusi iš graikų civilizacijos palikimo, išplėto to vėliau Vakarų Europos minties raidoje.

Reikėtų pritarti sociologo Kavolio minčiai, kad, prasidėjus visuomenės struktūros irimo procesui, kylant vyraujančios simbolinės konstrukcijos atmetimo pavojui, individai, keliantys grėsmę tradicinėms vertybėms, tampa „atpirkimo ožiais“ (Kavolis 1998: 238–240). Mūsų pasirinkto asmens veiklos kelio nagrinėjimas tai patvirtina. Pirmas pasmerkimo susilaukęs akibrokštas – tai Grotthusso sprendimas atsisakyti priesagos „von“, įrašytos jo pirminėje pavardės eksplikacijoje (Christian Johann Dietrich von Grotthuss). Šis sprendimas sutampa su naujais, giliai išgyvenamais įspūdžiais Italijoje. Čia, regint antikinius monumentus, jo savimone užvaldė nustebimo pagava, privertusi permąstyti konservatyvią tėvų aplinkos vertybinę orientaciją. Kitas gentainius suerzinęs faktas – mokslininko prometėjiška maištininko laikysena, kelianti grėsmę feodalinei tradicijai.

Grotthusso intelektualinės kūrybos ir jo elgsenos tyrimas patvirtina Kavolio nuostatą, kad glūdinčios subjekto veiklos trajektorijose dinaminės galimybės „geriau atsiskleidžia, kai simbolinės struktūros susiduria su situaciniais faktoriais, kurie arba skatina, arba stabdo simbolinės konstrukcijų implikacijų aktyvias išraiškas ir atskleidžia vidinius jos ribotumus“ (Kavolis 1998: 241).

Grotthusso sąmoningumo pėdsakų, aptinkamų išblaškytuose tekstuose, analizė ir jų apibūdinimas pagal Kavolio teorinius samprotavimus išryškina požymius, leidžiančius mokslininką iš Gedučių dvarelis priskirti prie romantikų, išaugusių XVIII a. pabaigos kultūros terpėje. Jis – tai to meto Vakarų Europos žmogus, kuris, pasikliaudamas savo individualiais gebėjimais, siekia dermės su besivystančia visuma, kuri mokslininko sąmonėje pasireiškia kaip gamtos pasaulis.

Alternatyvas suvienijęs intelektas

Romantiko sąmonėje blogis yra susijęs su individualumo neigimu. „Romantikui nereikia teorijos, kuri jį suvaržytų doktrinomis, jam reikia įvaizdžio, kurį jis jaustų (kaip) būtinybę sukurti sau pačiam ir tiems, kurie prie šio kūrybos proceso prisideda“ (Kavolis 1998: 243). Ir tikrai, Grotthussas nepaisė esamų teorijų, jis kūrė

hipotetinių visą gamtos sandarą apimančio dėsnių įvaizdį, kuris pagrįstų universalų struktūros elementų sąveikų modelį. Šis siekis – tai tarsi neišvengiama būtinybė susikurti autentišką jo savimonei Idėją, vertą viso gyvenimo aukos. Šiandien turime pripažinti, kad tokioje iškilaus romantiko racionaliai vystytoje idėjoje jau glūdėjo konstruktyvūs svarbių XX a. gamtos mokslams teorinių konstrukcijų apmatai (Krikštopaitis 2006). Mokslininkas romantikas, kaip liudija jo laišakai, troško atviro savo išgyvenimų išpažinties, kad galėtų atskleisti savas sėkmes ir nesėkmes, kad pajęgtų priešintis tradicijos nuolankumui, privalomam Kuršo elitinės bendrijos nariui.

Mūsų aptarimo rėmuose verta atkreipti dėmesį į Kavolio pastabą, teigiančią, kad „[b]ūdinga romantinė metafora yra kažkas, kas tuo pat metu, bet visiškai skirtingais būdais yra ir dirbtina, ir natūralu“ (Kavolis 1998: 247). Citata mums padeda suprasti, kad Grotthusso biografinėje panoramoje jo sukurto universalaus dėsnių metafora turi dvi alternatyvias puses – dirbtinai sukonstruotą teorinį modelį ir iš jo plaukiantį natūralaus gamtos proceso paaiškinimą, įrodomą empiriškai. Čia romantizmo tėkmėje glūdinti vienišiaus sąmonė suvienija alternatyvias *Teorijos* ir *Empirijos* skirtis. Ši dviejų dėmenų alternatyvos visuma veikia tarsi romantinė pažinimo organizavimo forma, klojanti mokslininko sąmoningumo eigos taką.

Mokslo filosofijos padangėje gerai žinomas mokslininkas Michaelis Polanyi (1891–1976), plėtodamas „asmeninio žinojimo“ (*personal knowledge*) sampratą, pažymėjo, kad tyrėjas, įsigilinęs į savo tematiką, labai emociškai žvelgia į realybę. Tokioje pažinimo aistros prisotintoje daiktų ir reiškinių tikrovėje išblunka kritiškumo poreikis. Tyrėjas, nustatęs tam tikrą tvarkos principą ir toliau gilindamasis į rezultatų apibendrinimą, tarsi peržengia faktų užžymėtas ribas. Jo atradimo džiaugsmo šaltinis glūdi ateities panoramos vizijoje, kurioje mokslininkas regi žmonijai naudingus pritaikymus, plaukiančius iš jo atradime slypinčių galimybių (Polanyi 1985). Pasinėrimas į intelektualinio pasišventimo savam reikalui (*intellectual commitment*) gelmes, kurias atidžiai nagrinėjo „asmeninio žinojimo“ koncepcijos autorius, – tai Grotthusso charakteringa būseną, paaiškinanti šio mokslininko elgsenos ir gyvenimo būdo ypatybes. Baigiant pasirinktos temos aptarimą, vertėtų pastebėti, kad, skaitant tuos Kavolio tyrinėjimų epizodus, kuriuose dėmesys skiriamas mokslininkų bendrijų ir tyrėjų asmeninėms savybėms, galima aptikti Polanyi teorinių apibendrinimų (Polanyi 1962) ir Geraldo Holtono tematinės analizės (Holton 1978) koncepcijos įtaką žymes. Tai įdomi tema, verta atskiro ir atidaus aptarimo, kuris galėtų būti plėtojamas už šiame straipsnyje pasirinktos temos ribų.

Literatūra

- Bidder, H. 1822. „Auch Theodor von Grotthuss ist nicht mehr“. *Scherers Allgemeine Nordische Annalen der Chemie* (Bd. 8).
- Grotthuss, T. 1805. *Mémoire sur la décomposition de l'eau et des corps, qu'elle tient en dissolution à l'aide de l'électricité galvanique*. Rome.
- Holton, G. 1978. *The Scientific Imagination: Case Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kavolis, V. 1998. *Civilizacijų analizė*. Vertė A. Gelūnas, M. Žiedas. Vilnius: Baltos lankos.
- Krikštošpaitis, J. A. 2001. *Pralenkes laiką – Theodor Grotthuss*. Vilnius: Pradai.
- Krikštošpaitis, J. A. 2006. „Concerning the Origins of Charge Transfer in the Micro-Structure of Matter: The Contribution of Theodor von Grotthuss“. *Electrochimica Acta* 51, p. 5999–6002.
- Polanyi, M. 1985. *Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy*. Chicago: Corrected edition of University of Chicago Press, 1962. Cituota iš rusiško leidinio: Страдынь, Я.П. 1964. Архивные документы о Теодоре Гротуце, in *Из истории техники Латвийской ССР*, т. 5. Москва.
- Ulrich im Hof. 1996. *Švietimo epochos Europa*. Vilnius: Baltos lankos.

Juozas Algimantas Krikštošpaitis

**SOCIO-CULTURAL INSIGHTS INTO THE TEXTS OF SCIENCE
HISTORY BASED ON THE METHODOLOGY
OF VYTAUTAS KAVOLIS: A CONCRETE CASE**

Summary

The author of this article seeks to determine the possibilities of the sociologist Vytautas Kavolis' methodology for analyses of case within the sphere of science history and the philosophy of science. For this purpose were chosen the programs used by Kavolis of the analysis of civilizations and the history of consciousness. Kavolis has broadened and deepened them by way of disclosing that they are more effective in the process of research when used together rather than separately. This combined research method helps to disclose what lies behind the horizon of historical facts and what meaningful content the method reveals. It was not accidental that the interpretations of resulting scientific development analysis, which appeared in the second half of the 19th century, attracted universal interest. These, by connecting the historical context with a philosophical reflection, gave meaning to science in human culture. Furthermore, it revealed that science was a phenomenon of culture.

After evaluating the research program proposed by Kavolis, the author of this article became curious to apply it to analysis of a concrete object of history of sci-

ence. The scientific activities of the renowned researcher Theodor von Grotthuss were selected for this purpose. They were analyzed, evaluating social, political and cultural situation of that time. During the research it was revealed that within the activities of this scientist several factors were decisive: a) a conflict with the elite of the country, b) the consequences of Napoleon's military campaign on Moscow, c) the experience gained in Paris while working with the most prominent scientists of Europe, d) a chronic illness from birth. These factors forced the scientist to become a person separated from the scientific community and isolated from the society of his country. Unbearable physical and social work and living conditions compelled him to choose suicide. The accomplished analysis empirically confirmed the author's assumption that Kavolis' method can disclose different aspects of individual scientific activity and its dependence on socio-cultural context of that time.

KEYWORDS: Kavolis' methodology, anthropology, Grotthuss, history and philosophy of science.